

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 16-án
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

LAIKUSOK ÉVADA.

(A Nyelvtörténeti Szótár bírálatáról.)

Sehol sincs a laikus »tudós«-nak olyan meg nem érdemlett tekintélye, mint nálunk. A tudósok váltig bizonyítják, hogy a koponyáról, mely 1849-ben levált törzséről és húsos része »pures chomuv«-vá lett, félszázad mulva meg nem állapítható anthropologiailag, kinek a törzsét díszítette egykor. A laikusok hada e pozitív tényre azt mondja, hogy »mesebeszéd, a józan ész itt tovább és többet lát«.

A régi magyar nyelv és írás történetét pozitív módszerrel kutató tudósok azt mondják, nem igaz az etruszk és a rovásírás kapcsolata, hamisítás a Karacsay-kódex stb. A hamisított hagyomány leleplezője hazaárulóvá lesz, mert a hetedik hatalom alattvalóinak azt súgja a természetes, józan ész, hogy hiszen a latinbetűs írás előtt is kellett lenni valaminek, miért ne lett volna az ép a rovásírás?

A kritikán nevelkedett ész ismeri a magyarság történetét a 9. század közepéig, tudja, hogy azóta mennyi változáson, fejlődésen ment keresztül nyelve, kulturája. A 9. század előttről azonban csak azt a pozitív tényt tudja, hogy az ez előtti időről semmit se tud. Jön a józan ész, s két öklére támaszkodva elmélkedik, hogy hiszen azelőtt is kellett valaminek lenni, s elkalandozik Szumérián, Asszirián, Országhalmán, s mi örülhetünk, ha ez útjában nemzetünk múltját a Krisztus előtti 2-dik évezrednél régibb időre vissza nem vezeti.

A másik az időbeli távolság helyett a térbelit választja, üres kobakkal és tarisznyával útnak ered, feledve, hogy a föld gömbölyű s ha Japántól még keletebbre megy, egyszer csak kiinduló pontját éri el megint; ez a lelkes hazafi nyelvrokonságot keres Japánban, s a miről idehaza bármely egyetemi nyelvész-professzor felvilágosította volna, józan eszére hallgatva azt hitte, hogy a kérdést a helyszínén jobban megoldhatja.

Természetes ész vezette azt is, a ki az *évadban* az *éj*-nek a *vadját* kereste, bár a nyelvtudománytól félrevezetett elme azt mondja, hogy a fejtegetés (középkori terminologia szerint: éjfelekortól tikszókorig) a legsötétebb éjtszakában botorkált.

A józan ész hatalmát s a szakszerűségnek (természetesen csak a nyelvtudományban) butító hatását az Akadémia kiadásában legújabbán megjelent könyvek közül a következő című óhajtja bebizonyítani: »Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár. Írta Ballagi Aladár. Első kötet első fele. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia 1904«.

Az a felfogás, a mely e könyvben a »tárgyilagosság«-ról, Spencerről, az »agg evolutionistáról«, a Bodnár-féle rozsdás Hegel-elmélet szerint magyarázott orthológiáról és neologiaról van mondva, ezúttal nem érdekel minket. Minket csak az érdekel, hogy a bíráló szerint a nyelvtudós egyetlen biztos fegyvere, tévedésektől való megóvója: a hangtan, tulajdonkép csak »hangpengetés«... »s a szakszerű hangművesek csak alárendelt segéd munkások lehetnek a nyelv megítélésében« (8. l.). Dehát mi a legfontosabb bíró a nyelv tényeinek megítélésében? A könyvnek több helyén megtaláljuk a feleletet: A »józan ész« (89. l.).

Hogy a hangtantól elrugaskodott józan ész mire képes, azt olyan oldalról akarjuk kimutatni, a mely a bírálónak, mint historikusnak legerősebb oldala kell hogy legyen: ez pedig a magyar történet ismerete s a történeti kútfők megértése. Ezúttal tehát csakis arról fogunk szólni, a mit a bíráló műve 96—111. lapján részletesen tárgyal; e lapokon elmondja, hogy mit hagytak el a NySz. szerkesztői Anonymusból, Kézaiból, a »Leges«-ekből, valamint a »Regestrum de Várad«-ból. Lássuk hát Anonymust!

* *

I. 100. l.: »-i: »fluuium Thyscie [az eredetiben *thýscie*]* in portu *Lucy* [az eredetiben: *lucý*], transnauigauerunt« (c. 20). Szaknyelvészeink az -i képzőt nemcsak itt, a (tiszza)lúci révnél, de általában a Nyt. Sz.-ből is végkép kifelejtették.«

Nem vitázok arról, mennyiben tárgyalandók a képzők külön szók gyanánt, s ezt a *-nek* ragra is vonatkoztatom (vö. a mű 99. l.), csupán azt bizonyítom be, hogy a szerző az »in portu *lucý*« felől nagy tévedésben van, mikor azt hiszi, hogy itt az -y a magyar -i melléknévképző. Anonymus ugyanis szó végén a magyar *c* hangot

* A szögletes zárójel közt álló helyesbítések az én megjegyzéseim.

-cy-nal írja; íme az adatok: 1) 37. fej.: »omnia castra... quorum nomina hec sunt... Stum-|tey. Colgoucy. Trufun. Blundus. et Bana«. Világos, hogy itt nem a *galgócí* várról, hanem Galgóc váráról van szó. — 2) 31. fej.: »dedit... terram magnam... que nunc uocatur *miscoucy* et dedit ei castrum, quod dicitur *geuru*«. Ebben az adatban sincs szó a (diós)*győri* várról, a mint nincs szó *miskócí* földről se. A *miscoucy* adat *miskouc*-nak olvasandó (a HFK.* 427. lapja szerint egy 1245-i oklevélben is *Miscoucy* olvasható). — 3) 42. fej.: »terram *ra-cy* subiugauerunt«; 57. fej.: »usque ad terram *racy*«; a 45. fejezetben: »ufque ad terram *rachy*« áll. A »terra *racy*, *rachy*« se lehet *rácí* föld, hanem csak *Rác*föld, *rácok* földje. — 4) 45. fej.: ad castrum *sceredu-cy*«. Ez a »castrum *scereducy*« ma Szófia városa Bolgárországban, melynek bolgár neve *Szradec* és *Sredec*; latinul *Serdica*-nak (vö. Jireček, Sitzungsber. CXXXVI. XI. 4, a HFK. 444. lapja szerint *Sardica* is) nevezték. Ezt az adatot se lehet *szeredőci* várnak mondani, hanem csakis *Szeredőc* várának.

A legkétségtelenebb bizonyíték azonban, hogy »in portu *lucy*«-ban az -y nem a mai -i melléknévképző, a 40. s a 28. 29. fejezetben olvasható; a 40.-ben ez áll: »ethe filius oundu... fecit inter castrum olpar et portum *beuldu* edificari castrum fortissimum de terra, quod nominauerunt... *furungrad*«; a 28. és 29.-ben: »in portu *drugma* ... portum *drugma*«. A *böldi* rév Szentés és Csongrád közt ma is megvan (vö. HFK. 437), úgyszintén a *dorogmai* (Borsod m.); az Anonymus írása szerint -u van vagy semmi sincs a végén, pedig a bíráló következtetései szerint itt is -y-nek kellene állani. Anonymus szó belsejében a c hangot ce-vel írja (vö. 50. fej.: *rabuceam*, acc. ma *Rábca*, 31. fej.: a fluio *topulucea*, mai nyelven Tapolca volna). Ha tehát tisztán csak Anonymus jelölése módját figyeljük meg, akkor se lehet »in portu *lucy*«-ban az -y az -i képző.

* *

II. 100. 1. »*hómosó*(ér): a siluis Nyr [helyesen: *njyr*] usque ad Humusouer« (c. 22., az eredeti kéziratban voltaképp »umufouer«, jegyzi meg a bíráló, de akkor miért idézi h-val?); »iuxta quendam fluuium nomine Humusouer«. (c. 28., [helyesen: *hu- | musouer*, a »pontokodás«-ra szükség van, lásd a bírálót a *havas* szónál].) Más forrásból is csak »homus«-ról tudnak, a mi »hamis«-t jelent! — »ér v. vér: Humufouer (c. 22, 28). A vér szerintem ép oly helyes, mint az ér; mindkettő ugyanegyét jelent.«

* A magyar honfoglalás kútfői.

A hány mondás van ebben az idézetben, annyi érthetetlen-ség. Először helytelen az idézet, mert a szó egyszer *umu/ouer*-nek van írva, egyszer meg *hu-|mu/ouer*-nek, pedig a bíráló az *ér* v. *vér*-nél úgy tünteti fel a dolgot, mintha mind a kétszer *h*-val fordulna elő a szó. Magyarázatot nem ad a szóról, de jellemző, hogy *hómosó ér* (vagy *hómosó vér!*)-nek olvassa; ha ezt szaknyelvész teszi vala, bizonyára a bíráló lett volna az első, a ki azt kérdezi, mióta mossa a havat a magyar, s mióta van neki erre a privát passziójára (más nemzetek t. i. aligha ismerik e specialitást) külön folyórendszere.

Hogy mi a rejtelmes szó, arra a következőket felelhetjük: A HFK. 420., 421. lapján ezt olvassuk: »*Umusouer* alatt Szabó Károly megjegyzése szerint a ma egyszerűen *Ér*nek nevezett folyót lehet csak értenünk. A Képes Krónika szerint (Font. Dom. II. 196) Kapolcs kún vezér Szent László korában »..depopulata terra transilvana transiens venit ad Byhor et circa flumen *Vmsoer* aliquantis diebus permoratus est.« Ez az *Vmsoer* adat egyszerre megvilágítja a szót. Először is biztos, hogy összetett szó, s utótagja *ér*. *Vér* a szó nem lehet bár *Vérke* erecske van Beregszásznál, mert Anonymus *umu/ou er* és a Kép. Krón. *vm/fo er* adata ugyanazt mutatja, a mit összes -ó végű szavaink jelölése története, t. i. a mai szóvégi -ó-k egy része a 11. században -*au*-val (vö. 1055: *munorau*: mogyoró, *gisnav*: disznó), a 12. században és a 13. század első felében -*ou*-val (vö. 1266: *gesnov*, 1267: *gyznou*, 1364: *gyzno*; 1195: *moinnerrovkerek*, 1267: *monorofa* stb.), míg a 13. század vége felé, s a 14. 15. században -*o*-val volt jelölve. Anonymus adatában tehát az -*ou* mai nyelven -ó (vö. Anonymusnál: *Souyou* Kép. Kr. *Sojo*: *Heuyou*, *Morout* Marót, *Purozlou*: Poroszló stb). A Képes Krónika *Vm/øer* adata az -ó írásbeli történetét fényesen igazolja. Ámde a Képes Krónika adata mást is vall; Anonymus »*umu/ou er*« adatában a második szótagban *u* áll, míg a Képes Krónikában ez az *u* kiesett, mert ott a szó *Vm/fo er*. Szaknyelvészekon kívül historikusok is tudják,* hogy az egykori szóvégi hangzók eltűnésével bizonyos szóbelseji, nyílt szótagban álló rövid hangzók a mai nyelvből szintén kivesztek. Anonymusnál a mai baranyamegyei *Szekcső* (47. fej.) *Zecu/øu*-nek van írva

* L. Karácsonyi fejtegetését a Tuhutum névről Turul 12 : 96 : »a Tuhutum névben a második *u* betű csak olyan kisegítő, csakhamar elkopó ajakszellel volt, mint a Halotti beszéd *isemucut* szavában az első *u*, vagy mint a *Solumus* (ma Solymos) helynévben«.

(1267-ben *zekche*, 1295-en *zeckchu*, HFK. 448., Csánki 2:459. l.), ugyanó nála *Tuhutum* egyszer (20. fej.) *tuhtum*-nak is van írva (ma *Tétény* vö. Turul 12:96), a mai *Torbágy* nála *turobag* (49. fej.; 1429-ben *Torbaagh*, Csánki 1:16), *Rábeza* nála *rabuceam* (accus., 50. fej.), *Takta* folyó nála *tucota* (17. fej.) stb. Teljesen ilyen szabályos alak az *umufouer*-hez a későbbi *vmfoer* is. -- S ha már most kérdezzük, hogy lehetséges-e most ez a szó: *hómosó* ér, azt kell felelnünk, hogy nem. Egyébiránt Anonymus a hosszú szóközépi *ó*-t is *ou*-val írta, *humufouer*-ből Anonymus helyesírása szerint se lehet kihozni a tisztán »józan ész által diktált« *hómosó*-eret. Azonban nekünk módunkban van, hogy a szót helyesen tudjuk olvasni. Pesty Frigyes Magyarország helynevei cz. művében olvassuk: »*Omsós*, patak és erdős bércz, Eresztevény falu, Háromszékben« (237. l.). Azonfölül onnan messze is van egy *Omsós* nevű puszta, Bereg megyében (vö. Helységnévtár) s *Omsás* alakban 1299-ből Zemplénben (vö. Czínár, *Omsas locus ad Liszka-Olaszy*, CD. VI. 2, 220; olv. *Omsás*?). Ez az *Omsós* összefügg a magy. *ont*, régi magyar *om-t*, *omlik* igékkel (vö. *omlás* = örvény, MTsz.: *nt*: *nt*-re vö. *szánt*: *számlík*, *bont*: *bomlik*, *ront*: *romlik*, *hint*: *himlő* stb.), s ép olyan gyakorító képzés, a milyen a *lépeső*: *lépcső*, *hágosó*: *hágcsó* stb.

A NySz. szerkesztői jól tették, hogy az *umusou er*-et nem iktatták be a *hómosó* alá, mert ezzel tanujelét adták annak, hogy tudományukban nem »czuczor-fogarasiszkodtak«.

* *

III. 100. l. »*esk-üllő*: »in loco illo qui dicitur *Esculeu* [helyesen: *esculeu*], fides cum iuramento firmauerunt, et [az eredetiben *Et* előtt pont áll, vö. HFK. 424] a die [*illo* kimaradt] locus ille nuncupatus est *Esculeu* [helyesen: *esculeu*], eo quod ibi iurauerunt (c. 27). Mint ősi népetymologia különösen érdekes. Föl kellett volna venniök úgy az *esk(ü)*, mint az *üllő*-höz.«

Csodálatos, hogy a bíráló a népetimológiákat fel akarja vétetni a szótárba, még csodálatosabb, hogy azt hiszi, hogy itt a népetimológia az *esculeu* bírálónk által tagolt két tagjára *esk(ü)* és *uleu*-re vonatkozik. Az etimologizálás itt nyelvtörténeti okokból csakis az *esc*-re vonatkozhatik, még pedig a következő okokból:

a) Anonymus idejében a magyar »ünnepet *üllni*« még *üdleni*, *idleni* alakú volt, a mint *-dl-* volt a mai hosszú *-ll-* a *hallani* (vö. HB. *hadlauna*), *vallani* (vö. hazai szlov. *vadlűvanye*: *vallás*, tót *vodluvat*: *vallani*), *elleni* (vö. 1181: *Eddelmes coniuux*) zavakban is. Ha tehát lehetséges volna a népetimológia az *-uleu*

= üllő szóra, ez csak akkor volna megengedhető, ha *esc-udleu* volna az írás.

β) Nagyobb baj azonban az, hogy se Anonymus idejében, se a mai napig egyetlen egyszer se »üllt« (ünnepest) a magyar esküt, mert a magyar nyelv szerint csak ünnepet lehet üdleni: *üllni* (így, id, üd: szent, vö. egyház).

γ) A legnagyobb baj azonban az, hogy az *eskü* alatt fel se lehetett említeni a szót a NySz.-ban, mert hiszen az *eskü* — eddigi tudomásunk szerint — neologiai alkotás, a mely még a 18. században se volt meg nyelvünkben.

A bíráló tehát Anonymus szójátékát és a magyar nyelv hangtörténetét félreértette, mikor azt követelte, hogy ez a szó az *eskü* és az *üllő* alatt felsorolandó. Szakembernek nem szabad ezt megtenni. Ha valahol, hát a *küllő* (lásd NySz. 2:484: »2. küllő: meer- oder seeschwalbe, fetske, méh évő madár«) névnel kell felemlíteni azért, mert, mint ezt egyik kiváló történettudósunk megírta (vö. HFK. 424. jegyz. és Karácsonyi: A honfoglalás és Erdély 14—15. l.: »Nagyon jól ismerem III. Béla király Névtelen jegyzőjének ékes és részletes előadását ... az *Esküllőnél* történt békekötésről... De azt is tudom, hogy ezt komolyan venni, valódi történeti eseménynek tartani nemcsak a hivatásos történetbúvárnak, hanem a történelmi bírálat vívmányait ismerő művelt magyar embernek sem szabad«... U. o. »a Névtelen *eskü lön*-ből származtat« stb.), — az *Esküllő* név a szászoknál ma is *Schwalbendorf*. Ha a szász *Neumarkt* megfelel Maros-Vásárhelynek, vagy Székes-fehérvár *Stuhlweissenburg*-nak, véletlen találkozás tán e pontos egyezés? Szaknyelvész, de történettudós is a szót a *küllő*-nél és az *es* (= *ös*) szónál veszi fel, csak a bíráló jár el műkedvelő módjára.

* *

IV. 100. l.: »*istáros*: »a fluuio *Ystorof* [eredetiben: *ystorof*] usque ad castrum *Purozlou* [eredetiben: *purozlou*] (c. 32). Szabó Károly Ostorosnak vette, én Istárosnak miért tartom, bővebben kifejtem jelen művem szótári részében, »Istár« szónál.«

Azt a folyócskát, melyről itt szó van, ma is az *Ostoros* községen keresztül folyó (Borsod m.) *ostorosi* patakknak mondják, Poroszló táján van, s Szabó K. is, Fejérpatak is megjegyzi, hogy ma is *Ostoros* (vö. HFK. 428). A bíráló azt akarja bizonyítani, hogy ez *Istáros*. Teljes képtelenség azok előtt, a kik a régi írásokból és egyebekből a következőket tudják:

α) Anonymus »fluuius *yftoros*«-a ott fekszik, a hol ma az összes térképek Ostoros patakot ismernek.

β) Anonymus korában a hosszú magy. *á*-t nem jelölték *o*-val, ellenben az *os*-t jelölték *-is*, *ys*-sel (olv. *is* vagy *os*). A régi magy. *á*-nak jelöléséről lejjebb szólok a *vájás* szónál; az *-is*, *yf*:*os*-ra felemlítem *Morisius*, *Morisiium*, *Morisió* (11., 44. fejj., így a V. S. Ger.-ban is), másutt *Morus* (vö. 11., 44. fejj.), ma a folyó *Maros*; 1055-ben *mortis*, ma a hely *Martos*, 1255: *Lois*, 14. században *Lays*, ma a név *Lajos*, 1001-ben *baluuanis*, ma a hely *Bálványos*. Ezek után még csak kíváncsiak se lehetünk, hogy a bíráló mikép hozza ki, hogy a mai *Ostoros*-t (Anon. *yftoro*) tulajdonkép Istárosnak kellene (?) mondani.

* *

V. 101. l.: »*törzsök*: ultra silvam *Tursoc* [helyesen: filum *turfoc*] castra metati sunt, iuxta fluuium Sytua« (c. 35., [helyesen: *ŷytua*]); »ufque ad filum *Tursoc*« ([c. 57., teljesen hibás idézet, mert a hely a 37. fejezetben található, s ott tollhibával ez áll: ad fil *turfoc*]).

A *turfoc* nevet Szabó K. Törzsöknek magyarázza, a HFK. 873. lapja megkérdőjelezi, s okosan, mert a HFK. tudós szerkesztője tudta, hogy a *turfoc* írásból Anonymus helyesírása szerint lehetetlen a *törzsök* alakot kiolvasni a következő okokból: Anonymusnál a mai *ö* kivétel nélkül *u*-val van írva, ellenben az *ő* *o* betűje az *o*-n kívül a mai nyelvben *a*-nak felel meg (vö. 14. fejj. *Turfol*, 15., 16.: *Turzol* = *Tarcal*). Teljes lehetetlenség azonban, hogy a mai *-ök* *-ok* a 11., 12. században máskép mint *uc*-, *uk*-, *uch*-kal vagy *-cu*-, *-ku*-, *-chu*-val legyen írva (vö. Anonymusnál: 46: ultra *ŷurcu*/*far* ma *Soroksár*; más adatokból vö. 1055: *aruk*, *humuk*, lásd OklSz., 1086: *theluch* stb.). Helyesírásbeli lehetetlenség, hogy a *tursoc* = *törzsök*.

* *

VI. 101.: »*vájás*: iuxta fluuium *Uoyos*« (c. 41; [helyesen: *uoyof*]).

Nem akarom azt a dilettáns magyarázatot kiírni, a mit e névről a bíráló mond; kiemelem azonban, hogy a szónak a bíráló szerint »a *váj* származékai közt lett volna a helye, *vájás* alapszó alatt«.

Sajátságos, hogy annyi körültekintés nincs a bírálóban, hogy a HFK. 437., 438. lapján elolvassa a historikusok által vallott következő nézetet: »A *Vajas* (*uoyos*) vize alatt a

Bács vármegye alsó részén folyó *Vajas* értendő, mely Plavniczán alól szakad a Dunába — jegyzi meg Szabó Károly — tehát nem a kalocsai *Vajas-ér*.« S ha megtekinti a Dunavölgy szabályozásának térképét, a mely pontos felvétel (vö. A Dunavölgy vízszabályozási átnézeti térképe 3. lp.), ott most is *Vajas* nevű patakot talál. Az ország más részein is van *Vajas* nevű erecske. Ámde rendkívül sajtáságos, hogy a bíráló Anonymus *o* és *os* jegyét *á*-nak és *ás*-nak olvassa. Nem vitázok erről a kérdéstről, mert lehetetlen vitázni róla; figyelmébe ajánlom azonban a hosszú *á*-ra Anonymus *arpad*, *olpar*, *almus* adatait, míg a mai *-ás* Anonymus-féle írására jó lesz megnézni az *áldomás* (16. fej.: *aldamas*, 22: *aldumas*), *Almás* (26. fej.: ad fluuium *almas*), *Tormás* (vö. 35. fej.: ad riuulum *turmas*) és más efféle szokat. Soha latin betűkkel a magyar *-ás* képzőt *-of*-nak nem írták. *Vájás* tehát minden tekintetben helytelen és képtelen adat.

* *

VII. 102. l. »*lop*: Quadam autem die Romanj [az eredetiben: romanj] fugiendo latenter fluuium, qui est in confinio Pannonie [kis *p*-vel az eredeti] et Theonicorum [eredeti kis *t*-vel] transnatauerunt. Vnde fluuius ille ab Hungaris [eredetiben kis *h*-val] uocatus *Loponsu* [eredetiben: *loponfu*], eo quod Romani [eredetiben kis *r*-rel] propter metum Hungarorum [eredetiben kis *h*-val] latenter transnatauerunt.« (c. 48); »fluuium *Loponsu* [eredetiben: *loponfu*] latenter transnatauerunt« (c. 49). A *latenter* (a. m. *lopva*) s a magyar *Loponfu*, egybevetve nem egyéb, mint magyar szójáték.«

Mi, a kik ilyen szójátékokat a legutóbbi időben is akadémiai felolvasásban hallottunk komoly igazságként hirdetni, azt mondjuk, hogy a bíráló ismét tájékozatlanságának adta tanujelét. Ha elolvassa a HFK. 449. lapján azt, hogy a *Lapincs* »a német *Lafnitz* magyarosítása, a mely név már 865-ben *Labenza* alakban előfordul«; ha megnézi Zahn földrajzi oklevélszótárát, vagy Umlauft művét (Geogr. Namenbuch von Oest.-Ung.), a hol adatokat talál arra, hogy a folyó nevét minden időben csakis *a*-val írták (tehát *Labenza* stb.), nem kockáztatta volna meg, hogy ez a *lop* szónál megemlítendő a NySz.-ban. Ha mindehhez hozzávette volna azt, a mit Szinnyi az Árpádok korabeli magyar nyelvről kétségtelenül megállapított, akkor látta volna, hogy a *Loponfu* első *o*-ját a szó eredete miatt épúgy *a*-val kell olvasni, mint a hogy Anonymus *bolotun*-ját (49. fej.), mely az 1055-iki tihanyi oklevélben *bolatin* és *balatin*-nak van írva s a szláv *blato*-val függvén össze, sohase hangozhatott *o*-val, helyesen csakis *balaton*-nak lehet olvasni.

Kétségtelen ezek után, hogy ha valamire szójátékot csinált Anonymus, ez csak a *lappangani* lehetett, illetőleg az a *lappancs* főnév, mely ma a székely nyelvjárásokban a csapóajtót s a csapdának lecsapódó födelét jelenti, de nyilván jelenthetett lappangó helyet, rejtett helyet általában.

* *

VIII. 102. l. »*mocsony*: »ultra lutum *Musun*« c. 57 [eredetiben: *mufun*].«

Nem kérdezem, hogy ezt a *mocsár*-hoz kívánja-e a bíráló felvételni — pedig világos, hogy a *lutum*-ot félreértette, nem tudván, hogy Fertőnek eredetileg más tavat híttak nálunk t. i. a velenceit, — csak felháborodásomnak adok kifejezést, hogy egy historikus Anonymus ezen adatában »ultra lutum *mufun* collocavit etiam *bissenos*« a *mufun*-t *mocsony*-nak (mért nem *Mocsony*?) olvassa, pedig közismert dolog, hogy *Mosony* vidékén voltak bessenyő telepek (vö. HFK. 462), közismert dolog az is, hogy *Mosony*-nak neve 12. századi oklevelekben *musun*, valamint hogy *Miesenburc* alakban (vö. Lachmann 1317) már a Nibelungénekekben is előfordul. Végül közismert dolog, hogy *cs* hang sohase volt a szóban.

* *

IX. 102, l.: »*bors*: Borsu . . . uero collecta multitudine rusticorum iuxta fluuium Buldua castrum construxit, quod uocatum est a populo illo Borsod, eo quod *paruum fuerit* (c. 18).«

A bíráló azután a Borsod magyarázatára lenyomat két véleményt. Az egyik ez:

»Engel J. Keresztély szerint, — a ki nagy tudós volt, de alig tudott valamit magyarul, — Borsod várának elnevezésére: forte occasionem dedit vox: Borsó, pisum (Erbsen).«

E laikus magyarázatra a bírálónak semmi megjegyzése sincs. Ezután lenyomatja Cornides véleményét, ki a Borsod-ban a *-d*-t kicsinyítésnek tartja. Jellemző, hogy [Cornides tudósabb fejtegetésére a bíráló ezt jegyzi meg:

»Ezt az érvelést nem fogadhatom el:

1., mert a *d*-t a szó végén egyszerűen helynévképzőnek és nem kicsinyítő-ragnak tartom;

2., mert nézetem szerint Anonymus szokása szerint itt ismét szójátékot csinál. Midőn elmondja, hogy a pór-nép kicsinysége miatt nevezte Borsod várának a boldvamelléki erősséget: kétségkívül arra a maig élő közmondásra czéloz, mely szerint »kicsiny a bors, de erős«. Ez a közmondás ősrégi.«

A bírálónak zavaros gondolkodását mutatja, hogy szerinte Anonymus a fűszer nevéből származtatja Borsod vára nevét, holott Anonymus világosan megmondja, hogy Borsod várát Borsu vezér építette, tehát a vár nevét nyilván a vezér nevéből származtatja s az utolsó mondattal csak a névnek kicsinyítő alakját akarja megmagyarázni. Jellemző a bírálónak a nyelvekben való járatlanságára, hogy szerinte a magyarban »kicsinyítő-ragok« vannak. Mint historikusra azonban elszomorító, hogy nem tudja, hogy a magyar helynevek nagy része személynevekből keletkezett (vö. Karácsonyi János fejtegetését *Tétény*, *Ajtony*, *Gyécsa*, *Bua* és *Bucna* nevekről, Csánki cikkét *Kézá*-ról stb.). A személynevek közt pedig mindég volt és lesz egy sereg, a melynek kicsinyített alakja is él. Így a mai *Bonyhád* helynév kicsinyített alakja az Anonymusnál előforduló *Bucna* (tulajdonkép *Buchna*, *Buhna*) személynévnek; kicsinyített alak az *Abád* is, a melynek *Oba* személynév az alapja. Ilyen *Csanád*, *Borsod* s egy egész sereg. Akkor, a mikor a magyar személynevek mint személynevek éltek, élő képző volt a *-d* kicsinyítő képző is. Ezt nem csak Anonymusból tudjuk, a ki érezte, hogy Borsod kicsinyítés, de tudjuk *Kéza*iból is, a hol ezt olvashatjuk (bírálónál a 107. lapon): »(Bela) migravit ex hoc seculo, in suoque monasterio, dicto *Sceuzgard* sepelitur. hic enim *caluus* erat, et colore *brunus*, propter quod suum monasterium *diminutive*, sicut erat ipse corpore dispositus, sic uocari iussit.« Idővel a magyar személynevek kimentek a divatból, elavult a *-d* képző is, s ma csak helynevekben van maradványa, de azért itt a *-d*-ben nincs semmi eredetileg helyet jelentő értelem, mint már *Jerney* is, majd Szilády Áron 1873-ban (Nyr. 2: 11, 104, 200) s újabban mások is szépen megírták.

* *

X. 103. l.: »*szék* és *székső*: »Et in loco illo Eudu [helyesen: *eudu*], edificavit castrum, quod nominavit vulgariter *Zecuseu*, eo quod sibi sedem et stabilitatem constituit« (c. 47).«

A bíráló olvasni se tud régi szövegeket, mint minden sorából kitűnik; hogy azonban ő itt *székső* címzést vesz fel, mutatja, hogy historikus társaitól nem tanulta meg, hogy e helyen a baranyamegyei *Szekcső*-ről van szó (vö. Kaposzsekcső), mely kéttagú alakjában mindég *cs*-vel hangzott (vö. HFK. 448: 1267-ben: *Zekche*; Csánki II. 459: 1259: *zeckchu*, 1341: *zuckchu*, 1348: *zeckheu* stb.).

* *

XI. 104. l.: Nagy hibául rója fel a bíráló, hogy a *szerencse* című cikkben a NySz.-ből kimaradt az az érdekes népetimológia, a mely Anonymusnál *Szerencs* városa nevének eredetéről olvasható.

Hogy a jövődő szótárszerkesztők hasonló hibába többé ne essenek, a latin szerkesztőknek ajánlom, hogy a *deus* szónál meg ne feledkezzenek, mint érdekes népetimológiáról *Dés, Dézs* városa nevérol, a *laus* szónál okvetetlen bevegység, hogy a középkori barát ezt a szót látta Sanctus *Ladislaus* nevében; a magyar szótárírók meg Lik Istvánt (Lichtenstein) a lyuk szó *lik* változatánál okvetetlenül megemlítsék.

* *

XII. 105. l.: »*Meszes kapu* (Anon. XXII. XXVI. Kr.)«.

Meszes kapu Anonymusnál! Honnan vették? Felelet: Kresznericsből, a mint a sor végére vetett »Kr.« tanúsítja, Kresznericsből vett idézetük első adata, Anonymus XXII. fejezetében már csak azért sem lehet *Meszes kapu*, mert *partes Mezesinae*-ről szól, *pars* pedig tudtommal nem a. m. *porta*!

Először: a NySz. a *Meszes kapu* adatot a »meszes« szó alatt közli, s itt mondja, hogy Anonymusnál a 22., 26. fejezetben a *meszes* szó előfordul, ellenben a *kapu* alatt szó sincs arról, hogy Anonymusnál a *kapu* előfordul. Másodsor: a 22. fejezetben csakugyan előfordul a *meszes kapu* is, mert a latinban ez van: »Mane autem facto . . . constituerunt ut meta regni ducis arpad esset in porta *mezefina*«. Ez pedig minden historikus szerint *Meszes kapu*-nak fordítandó (vö. Szabó K. fordítását, továbbá Karácsonyi, A honfoglalás és Erdély 8. l.).

Azonban a *Meszes kapu*-féle szándékos fordítás nagyon megbosszúlja magát, mert a bíráló folytatólag a következő tudatlanságot írja:

»Hol a *Meszes kapu*? Ha a *porta Mezesina* mint *Meszes kapu* szerepelhet a szótárban: époly joggal ott lehetne a *Császár kapu*, mint Anonymus szava. Mert Anonymus *porta Wazil*-ja (c. 42., *porta Wacil*, c. 45, 57) értelmére nézve kétségkívül a. m. *ἡ τοῦ βασιλέως πύλαι*, t. i. Traján császár kapuja, mely azon keletrómai birodalom kulcsa volt, a hol a császárt *βασιλεύς*-nak nevezték (I. Du Cange).«

Lám — lám a bíráló sok egyéb középkori terminus technikus közt nem veszi észre, hogy a *Wazil, Wacil* magyar hangalakú személynév, s mint ilyen Anonymusnál ragozatlan. S hogy a *Wazil, Wacil* személynév, azt egy historikusnak azért kell tudnia, mert a HFK. 439. lapján olvashatja a következőket: »A *porta Wazil*, a keresztetek *Claustra Sancti Basillii*-je, az ókor

Succi nevű balkáni Trajánkapuja (Jireček: Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel 92. l.)«: * S a ki tudja, hogy *Basilius* személynévnek magyar alakja *Vaszoly* (írva *Wazil*, *Wacil* és *Wazul*), az rögtön tudni fogja, hogy a »porta Wazil, Wacil« nem lehet császár-kapu (vö. a bizanci császár címe Anonymusnál: *imperator*, 20. fej.), hanem középkori műnyelven — vagy a hogy a bíráló művében többször kifejezi, mindent a maga korába beál-lítva, — Szent *Vaszoly* kapuja.

* *

Sem időm, sem kedvem ahhoz, hogy gyöngysorba fűzzem azt a sok »józan ész« sugallotta dolgot, a mit még ezeken kívül a bíráló — gyakran hihetetlen naivsággal — az Akadémia kiad-ványában egész komolyan állít Kézaiából, a Legesekből, valamint a Váradi regestromból. Minden sora elárulja a következőket:

1. A bíráló a régi írott, a maitól kissé eltérő hangalakkal bíró adatokat képtelen helyesen elolvasni; íme néhány példa a sok közül: Anonymus »*teteuctlen*«-e (38. fej., ma *Tetétlen*) szerinte *tetevetlen*-nek olvasandó (102. l.), a Váradi regestrom *Odus*-a szerinte *adós* (nem tudja, hogy az -*ós*-t a 12., 13. században -*ous*-nak írták, vö. 1109: *Sorlous* stb.), ugyanitt a *Bokc* szerinte *bak* (e falunak mai neve *Bojt*), *Cece* nála *cseke* (a falu mai neve *Czécze*), *Kahas* szerinte *Kakas* (a falut ma *ÉR-Kávás*-nak hívják, *Kakas* szó egyébiránt az egész regestromban elő se fordul), *Kaluz* szerinte *Kalóz* (a bíráló feledi, hogy a mai *Kálozd* helynév régen *Kaluzd*-nak volt írva, 1171-i okl.), *Lengeij* szerinte *Lengő*, *Lescu* pedig *leső* (a bírálónak halvány sejtelve sincs, hogy a magyar helyesírásban az *sc* sz-et és nem *s*-et jelölt) stb. stb. Ilyen olvasatok alkalmával aztán a bíráló gyakran megereszti képzelete szárnyát s a Váradi regestrom *Neuetlen*, *Nueclen*, *Nuechlen*, *Nuethlen*, *Nuetlen* nevét *neveletlen*-nek olvassa, a jámbor *Vilalmus* (Vilelmus, Vilma, Vilman, Vilmos) névből *villám*-ot csinál; így tesz a bíráló a *szenező*, *szöke*, *Isten* szavakkal (110—111. l.). Könnyű a bírálónak e neveket ily könnyen értelmezni, mikor a »józan ész« által vezetve autodidaktaságában vakon hisz.

* Wir kommen nun an die antiken Succi Einige Belehrung schöpfen wir nun aus den Berichten der Kreuzfahrer, welche diese Pässe unter dem Namen claustra oder clausurae, clusae sancti *Basilii* beschreiben. Dabei ist weder an ein Kloster, noch an Eremiten zu denken. Der auffallende Name entstand durch ein Missverständniss aus der griechischen Βασιλική κλει-σούρα, *Vasiliki* klisura, Kaiserpass.. Bei den Bulgaren.. *Vasilica*, .. *Vaselica*«.

2. Nem tud azonban a bíráló régi szövegeket hűen idézni se; a fontosat megtartani, a kevésbé használhatót elvetni, ehhez bírálónk nem ért. A lat. *v* hangot, a mely Anonymusnál *u*-val van jelölve, egyszer *v*-vel, másszor *u*-val adja vissza (vö. 101. l.: törzsök szónál: *silvam* és *siluam*); a kódexekben levő pontot, a mely a főmondatot elválasztja mellékmondatától, hol vesszővel, hol ponttal adja vissza. A pont után egyszer kis betűt ír (vö. Szegszárdnál 107. l. *hic enim caluus* előtt), máskor nagy betűt használ ott, a hol a kéziratban kis betű van. Csak egyben következetes, a tulajdonneveket az idézés alkalmával állandóan nagy betűvel írja, míg ellenben akkor, mikor az olvasót meg akarja tévesztetni, hogy az azt higgye, hogy a szó mint közszó maradt ki a szótárból, állandóan kis betűvel írja. Latin rövidítéseket egyszer fölbont (p. Anonymus *-um, -orum, -re, -ro* rövidítéseit), másszor meg felbontatlanul hagy (pl. 106. l. *et* kötőszócska *girofalculus*-nál *s* alakkkal) stb.

3. A szerzőnek sejtelve sincs a magyar nyelv szókincese történeti fejlődéséről. A Váradi regestromnál (111. l.) állítja, hogy ebben az emlékből előfordúl a *pintér* szó. A szaknyelvészek tudják, hogy a 13. század legelején a magyar nyelvben még nem voltak osztrák-bajor eredetű szavak; olyan szavak tehát, mint *pintér, perecz, pék*, sós *kifli* (németül nem *Salz-Küeffl!*) stb., a 14. század vége óta kerültek bele a magyar nyelvbe. Amde ha megnézzük a Váradi regestromot, ott nincs szó *pintérről*, hanem *Penter*-ről, a hely ez: »*Ciues castri de Nougrad de villa Sembur, scilicet: Chepanus, Penter, Rodus, Pousa*« stb.

Volnának még más elvi jelentőségű megjegyzéseim, de ezek csoportosításától, megbeszélésétől elállok.

S most, mikor ez egyetlen egy fejezet ismertetése végére érek, mikor hálát adok az Istennek, hogy Anonymus, Kézai, a Legesek és a Váradi regestrom feldolgozása alkalmával Szarvas és Simonyi nem kértek tanácsot a bírálótól (bár nem hiszem, hogy egyetlen egy esetben is félre tudta volna vezetni őket), tisztelettel kérdem a nagytekintetű Akadémiától: mikor fogja szakbírálathoz kiadni valamely III. osztálybeli tagjának értekezését a lágypiról az ó-zendben, vagy egy I. osztálybelinek a drótnélküli telegráfóvás akadályairól? Pedig az ilyen kiadványokra el lehetünk készülve a közel jövőben, hiszen a laikusok évadát éljük ma, ez az évad még nem telt le, ennek az évadnak hasztalan várjuk halálát.

MELICH JÁNOS.